

ФУНКЦІЇ НАТАЛЬНОГО НАРАТИВУ

Прагматика натального нарративу визначається передусім комплексом функцій, виконуваних даними текстами в соціумі. Найважливішими серед них є культурно-символічна, комунікативна, інтеграційна, соціорегулююча, ритуальна, емоційно-катартична та психотерапевтична функції.

Ключові слова: натальний нарратив, материнство, прагматика фольклору, функція, соціальна група.

Прагматика натального нарратива определяется прежде всего комплексом функций, исполняемых данными текстами в социуме. Наиболее важными среди них являются: культурно-символическая, коммуникативная, интеграционная, социорегулирующая, ритуальная, эмоционально-катартическая и психотерапевтическая функции.

Ключевые слова: натальный нарратив, материнство, прагматика фольклора, функция, социальная группа.

The pragmatics of natalis narrative is determined by the complex of functions performed by these texts in the society. Among them the most essential are: cultural symbolic, communicative, integrational, socioregulative, ritual, emotionally cathartic and psychotherapeutic functions.

Key words: natalis narrative, motherhood, pragmatics of folklore, function, social group.

Засаднича роль фольклору в житті як кожної людини, так і суспільства в цілому полягає в тому, що фольклор забезпечує певні життєві потреби, є акумулятором та транслятором символічних цінностей. Віолетта Кравчик-Васілевська зазначає, що «передача фольклорного тексту мусить виконувати різноманітні суспільні функції, оскільки характерною рисою фольклору як живої категорії є його можливість існувати у живому автентичному середовищі, в якому він виконує певні функції та виражає певні духовні потреби» [13: 34]. Сучасні фольклористи вважають, що функції фольклору є величиною більш сталою, універсальною щодо його змістової сторони, яка є величиною змінною.

Передусім окреслимо ту функцію натального нарративу, яку ми можемо визначити як **культурно-символічну**. Маємо на увазі здатність натального нарративу акумулювати певну символічну інформацію (як у структурі, так і у семантиці) і транслявати цю інформацію від одного покоління до іншого.

Коли Б. Маліновський визначав функцію міфу в тій традиції, де він все ще зберігає живу актуальну форму, то зауважив, що міф є виразником практичних потреб і нормативних установок людини. Він, за словами Б. Маліновського, є не просто «історією, що розповідається», а «реальністю, що переживається», тобто живою актуальною дійсністю. Це не вигадка, не фікція, а «жива реальність, яка... виникла та існувала у первісні часи і з того часу продовжує впливати на людські долі» [5: 94-108]. Дослідник порівнює важливість міфу для людини архаїчного суспільства з тим значенням, яке має Святе Письмо для віруючого християнина, оскільки живе в наших обрядах, в нашій моралі, керує на-

шою вірою і визначає нашу поведінку [5: 94-108]. Дослідження міфу в контексті живої віри дозволило суттєво змінити уявлення про його функції в людському суспільстві: «Він переказується для задоволення глибоких релігійних потреб, він є зібранням моральних і навіть практичних рекомендацій, а також засобом підтримання суспільної субординації» [5: 99].

Схожі міркування знаходимо у роботах Мірча Еліаде. Для дослідника властиво трактувати архаїчні ритуали як прояв релігійних почуттів, засадничо важливих не лише для спільноти, а й для кожного її члена зокрема. Саме в такому ключі учений інтерпретує родильний ритуал: «Таємниця народження, тобто відкриття жінкою факту, що вона творить життя, — це релігійне почуття, яке неможливо передати в термінах чоловічого досвіду» [4: 99]. Саме «глибоке релігійне почуття», яке відкриває «доступ до священності», є суттю жіночих ініціативних обрядів [4: 99].

Поглянемо, у який спосіб корелює з викладеним вище той досвід, що його сучасна жінка здобуває в процесі очікування та народження дитини. Дослідники, які займалися цією проблемою, стверджують, що народження дитини, особливо первістка, є переломним етапом у житті кожної жінки [12; 14]. Польська дослідниця Богуслава Будровська у своїй книзі «Материнство як поворотний пункт у житті жінки» пише так: «З цілковитою певністю можемо говорити, що народження дитини є одним з найінтенсивніших переживань у житті жінки, котрі ніколи не забуваються. Цей досвід є дуже приватним і особистим, але одночасно має величезне суспільне значення — заново визначає особистість жінки, котра з того часу стає матір'ю» [12: 254].

Тетяна Щепанська розглядає механізм, за допомогою якого відбувається «переформування моделі світу» [10: 19]. Дослідниця звернула увагу, що всі поради, прикмети, заботони, що їх чує майбутня матір, тією чи іншою мірою стосуються благополуччя її дитини (наприклад: не можна копати собаку — у дитини буде щетинка). Ці поради формують стереотип, згідно з яким ядром життя жінки відтепер стає дитина. Усі майбутні дії жінки будуть узгоджуватися з інтересами її малюка. Після народження немовляти весь простір дому організовується з точки зору корисності чи шкідливості для дитини [10: 20].

У записаних нами спогадах жінки підкреслюють, що після народження малюка у них суттєво змінюється коло спілкування, інтереси, все «крутиться» довкола дитини:

Як, наприклад, десь перших пів року я говорила тіки про дитину, і я була свято переконана, що всім тожє це цікаво, от. Всім тожє цікаво слухати там про памперси, про грудне вигодовування. Я думала, як то може бути не цікаво? А, звичайно, люди, там дівчата молоді, в яких нема дітей, їм все рівно до цього, от. І якось так поступово просто я перестала з багатьма людьми спілкуватися, нам просто стало нецікаво разом. Ну нема вже про що поговорити, ну там зустрілися десь колись, розказали в кого що змінилося в житті, ну і в принципі, в принципі всьо. Зараз в мене абсолютно інші інтереси, і я дуже, і якщо чесно, я дуже тому рада [Мокрій 2010, СНЮ, 21 рік, одна дитина].

На нашу думку, основна культурно-символічна роль натального наративу — сформувати у молодих матерів нове бачення світу. Центром цього світу відтепер буде дитина, а мати готова пройти через будь-які випробування заради щастя народити дитину. Схожі висновки знаходимо й у роботі Богуслави Будровської: «Жінки, стаючи матерями, отримують різноманітні фізичні відчуття та переживають різні емоції, але коли розповідають

про цей досвід, зосереджуються на двох різних почуттях — болю і радості» [12: 254]. Ще раз підкреслимо, що відповідне сприйняття жінкою себе і своєї дитини можливе лише тому, що в нашій культурі існує відповідна модель сприйняття материнства. І саме натальний наратив є одним із чинників, що формують новий світогляд жінки-матері. Зауважимо, що ця функція за своєю природою близька до функції міфу в архаїчному суспільстві, принаймні в тих аспектах, які визначають Б. Маліновський та М. Еліаде. Наратив є формою трансляції міфологічних уявлень, багаторазово редукованих на основі персонального досвіду. Таким чином соціальний «примус до материнства» відбувається у формі спонукання і веде до побудови персонального міфологічного наративу, який виправдовує всі труднощі та болі дітонародження і спонукає ставитися до дитини як до найвищої сакральної цінності.

Окрім культурно-символічної, натальний наратив виконує ще цілий ряд функцій: інтеграційну, ритуальну, комунікативну, соціорегулюючу, емоційно-катартичну, психотерапевтичну, а також функцію соціального наказу. Розглянемо функції натального наративу стосовно різноманітних ситуацій їх виконання, адже кожна ситуація виконує певне прагматичне завдання — як для жінки, так і для суспільства в цілому. Деякі з перелічених функцій є універсальними і «працюють» у будь-якій ситуації виконання, наприклад культурно-символічна, комунікативна. Інші ж характерні лише для певного типу ситуацій.

Найперші історії про народження, що їх матері розповідають своїм маленьким донечкам, вже транслюють уявлення про неповторність дитини: «Я так довго тебе чекала!», «Ти для мене найкраща, найдорощча!». Такі розповіді є початковою формою «репродукції материнства», вони формують у майбутніх матерів уявлення про дитину як унікальну цінність. У такий спосіб починає проявлятися культурно-символічна функція.

Розповіді про «страшні пологи», якими часто лякають одну одну дівчатка-підлітки, виконують зовсім інші функції. Насамперед такі розповіді мають викликати страх і напруження — саме ці почуття упродовж певного часу асоціюватимуться в дівчини-юнки з майбутніми пологами. Цей момент тісно пов'язаний з ініціаційною природою родильного обряду: як відомо, будь-який ритуал, а особливо ритуал ініціації, передбачає проходження двох фаз, де спершу ініційована особа зазнає страху й приниження [1; 2; 8; 9].

Принагідно зауважимо, що розповідь «про страшні пологи» використовує жанрову форму «страшного оповідання», який віддавна посідав важливе місце в народній прозі. Міфологічні легенди з домінуючою функцією налякати, а також дитячі страшилки відрізняються від них тим, що засвідчують [3]. Відчуття і переживання, яких зазнає жінка у пологовому будинку, цілком придатні для конструювання наративу жахів. Знову бачимо, що натальний наратив використовує функціональну модель, віддавна притаманну народній культурі.

Наступним етапом засвоєння традиції є розповіді про пологи, які чує вагітна жінка від своїх досвідченіших товаришок. Саме в цей час традиція «говорити про вагітність і пологи» засвоюється найактивніше. Розповідання історій у цей момент виконує низку функцій. Відбувається засвоєння основних культурно-символічних уявлень про материнство, вагітність, пологи, маленьку дитину тощо. Формується цілий ряд практичних навичок: як налагодити побут і харчування під час вагітності, яких застережень і заборон слід обов'язково дотримуватися, як правильно підготуватися до пологів і як полегшити їх перебіг за допомогою магічних засобів, як відшукати «свого» лікаря, у які моменти перебігу пологів потрібно бути особливо уважною, коли слід перетерпіти, а коли шукати

допомоги медичних працівників. Не виключаємо також функції залякування майбутньої матері «страшними пологами».

Ось свідчення інформантки, яка визнає важливість розповідей про пологи для недовідченої жінки, однак стверджує, що особистий досвід є вирішальним у формуванні власних уявлень про вагітність та пологи.

Тому що я перший раз йшла, і скільки б мені перед цим не розказували, я могла це все слухати сто раз, записувати. Мені було це цікаво від інших все слухати, але це не те, що ти це переживеш. Це не дає такого ефекту, поки ти не... А вже як ти поспробуєш, на другий раз вже появляється такий добрий страх, і боїшся. Але все рівно, назад вороття немає і мусиш це відбутися [Денєга: 2011, РОМ, 32 роки, двоє дітей].

Як ми уже зазначали в попередньому параграфі, вперше конструювати і розповідати власну історію про вагітність і пологи жінка починає вже після повернення з пологового будинку. Основним прагматичним завданням для породіллі є утвердитись у ролі матері, інтегруватися в коло жінок-матерів. На наш погляд, жінка виголошує натальний наратив для того, щоб довести свою належність до материнської спільноти. Це підтверджує наше спостереження: першу більш-менш цілісну історію про пологи молода матір розповідає одразу після повернення додому, коли її провідують подруги і родички. Вона ділиться з ними пережитим досвідом, акцентуючи увагу на тому, що на її долю випали нелегкі випробування, які вона змогла подолати. Найголовніша мета такої розповіді — ідентифікація себе як повноправного члена материнської спільноти, ствердження успішного проходження *ritas de passage*. Таким чином виявляє себе **інтеграційна** функція.

Найбільш повно та комплексно функції натального наративу виявляються тоді, коли жінки починають розповідати про пережитий досвід вагітності та пологів у колі своїх приятельок. Натальний наратив — це специфічно жіночий фольклор. Він репрезентує материнський досвід жінки, її уявлення про правила поведінки під час вагітності, пологів та при догляді за немовлям. Специфіка натального наративу ще й у тому, що він включає людський досвід проходження *ritas de passage*. Тому ці оповіді відображають не буденні переживання, а моменти, пов'язані з надзвичайною емоційною і фізичною напругою, де страх смерті й відповідальність за життя й здоров'я — як власне, так і своєї дитини — видаються не риторичною фігурою, а реальною формою світопереживання. Таким чином виявляє себе **ритуальна** функція.

Однією з найважливіших функцій натального наративу є **комунікативна** функція. Розповіді про вагітність і пологи, що є типовою формою жіночого спілкування, передають саме ту інформацію, яка оцінюється жінкою як важлива, актуальна, потрібна. Специфіка фольклору як усної форми трансляції знання не залишає шансів на побутування текстів, нецікавих співрозмовникам.

Розповідання про пережитий досвід вагітності та пологів у натуральному контексті відбувається під час безпосереднього широкого спілкування двох чи кількох жінок. Зазвичай вони досить добре між собою знайомі, тому інформація про те, що котрась із присутніх в минулому була вагітна і народила дитину, не є новиною і сама по собі навряд чи викликала б той підвищений інтерес, а головне, ту емоційну напругу, якою здебільшого супроводжується виконання натального наративу. Важливішою, на наш погляд, є маніфестація екзистенційної співпричетності жінки до Великої Справи Материнства — саме це й повинні підкреслити такі розповіді.

Прагматика натального наративу полягає в тому, щоб здобути визнання серед своїх подруг як найбільш досвідченої, знаючої, тієї, з чією думкою варто рахуватися, до чієї поради варто дослухатися. Власне прагненням здобути авторитет серед інших матерів зумовлюється стратегія побудови розповіді. Зазвичай тут вибирається один із двох цілком протилежних сценаріїв: «У мене все було якнайкраще, я гідно пройшла усі випробування, а отже я — справжня жінка і справжня мати», або «Я так настраждалася, я таке пережила, що вам і не снилось, отже я — по-справжньому героїчна жінка і мати». Зразком тексту першого типу може бути такий приклад:

Я не знала, що то нудить, я не знала, що то тяжко ходити. Чи так, як ти, лежала. Я навіть ходила до своєї акушерки, стара в нас така акушерка. І кажу: “В нас от мама так родила. І так перейшло від мами”. Вона каже: “В вас видно настільки правильно розвинене все, їдло так, що воно сприймалося дітьми, от та вагітність, видно, вона дуже рідкісна, розумієш, що можна родити десятеро, без всяких проблем”. Єдине, що я тільки пам’ятаю, що як схватки, то там трохи боліло мене. І то: поболіло — відпустило, поболіло — відпустило. А родити: то лікарі, вони дійсно там щось трохи знають, бо я трьох дітей родила в трьох різних місцях. І всі три гінекологи говорили мені, що там всьо так, без розривів. В мене діти: три сімсот, три шістсот, три п’ятсот. То досить великі діти. То щоб там щось чуть-чуть — то без нічого. <...> То рідко так буває. Легко було. От завагітніла би я ще, я би ще родила. Бо я не відчувала такого тягару. [Лабашук 2006, ГОС, 49 років, двоє дітей].

Подаємо зразок тексту другого типу:

Мені не то що не хамили. Я в той роддом взагалі заходити не хочу. Я лежала в патології, вряд лі ти пам’ятаєш, але ти... така була Ф. Я не пам’ятаю її прізвища, Франтувата її всі називали. <...> І оце треба: мене привозять, поки мене оформили, поки тири-пири, без п’яти вісім. А вона до восьмої години, сука, чергує, ця Ф. І ми заходим і вона мені каже: “Так, лягай”. І Ніна каже: “Вам п’ять хвилин лишилось, я її сама подивлюсь”. А вона каже: “Не, ще моїх п’ять хвилин, я її ще подивлюсь!” А лягла, я не знаю, що вона зі мною зробила, мало того, що я і так вже була змордована остаточно і безповоротно, вона мені якийсь інструмент так засандалила, що я вилетіла через цю фігню фактично. Це такий був дикий біль! І крик, і біль! <...> Вона спеціально, свідомо зробила боляче. І якби я не була в такому стані, як я була, я б її, канешно, ногою в морду, перелітаючи через крісло, засандалила. Но я вже тоді не соображала, я вже тоді була мало на людину, на гомо сапієнс подібна, розумієш? А ти кажеш, не хамили [Лабашук 2007, ПМ, 38 років, двоє дітей].

Однак часто авторитет серед інших жінок здобуває мати, яка народила більше дітей і, відповідно, має більше досвіду. Таким чином проявляється **соціорегулююча** функція натального наративу.

Кожен, хто спостерігав виконання натального наративу в натуральному контексті, може помітити особливе емоційне піднесення жінки під час розповіді. С. Мишанич, характеризує поетику усного оповідання, зазначає: «Художність усного оповідання посилюється експресивністю, емоційністю оповіді чи розповіді, опертої не на уявне зображення, а на ґрунт реальної дійсності, реальних фактів, на життєво достовірні події» [6: 64]. Як засвідчують антропологічні дослідження емоцій, природа цих почуттів обумовлюється не біологічними чинниками, а типом культури, до якого належить людина: «...емоції є схема-

ми культури (“інтерпретаційними структурами”, “нараційними сценаріями”, “структурами культури”), які впорядковують пережитий досвід в окреслену розумну цілісність. Містять у собі певні, скорельовані з культурою характеристики емоції, норми омовлення емоційного досвіду і норми їх збереження (програми дій)» [11: 19]. Як ми уже побачили, для сучасної усної традиції властивий надзвичайно сильний емоційний заряд, що супроводжує усе, що стосується вагітності, народження та плекання дитини. Найсильніші, найдраматичніші емоції пов’язані з відчуттям страху в період вагітності (страх невиношування, страх патологій розвитку плоду, страх перед пологами, страх народити хвору дитину), пізніше — страх за здоров’я та правильний розвиток дитини. І водночас — відчуття неймовірного щастя одразу після народження немовляти, радість від спілкування з ним.

Історики, котрі мають справу з усними історичними дослідженнями, часто звертають увагу на те, що омовлення минулого їхніми респондентами — це передусім вербалізація травматичного досвіду. Спостереження за прагматикою натального наративу дозволяє стверджувати, що вагітність і пологи, попри усю їх травматичність (як фізичну, так і психологічну), не сприймаються жінками в суто травматичному ключі. Причиною цього є позитивний фінал цих випробувань — народження дитини. Навіть якщо жінка розповідає про попередні невдалі вагітності, сповнені драматичних перипетій, проблем зі здоров’ям, — ця історія все одно закінчується щасливо, урешті-решт жінка щасливо народжує довгоочікувану дитину.

Перша вагітність в мене закінчилася викиднем, хоча в малому строку, але все одно через три роки мені можна було завагітніти знову, а тут через три місяці можна сказати... виявилася вагітність, то лікарка дуже переживала тожже за нас, щоб маленький родився здоровий (чути голос дитини), але я зараз... дякую, дякую Богу і дякую за то можливість знов стати мамою, тому що все-таки мені було дуже погано відчуття порожнечі всередині. Але зараз цієї порожнечі немає, я зараз уже можу спокійно про це говорити, тому що на перших порах це було дуже тяжко...ось. А зараз це наше сонечко наскільки нас освітлює і наскільки нас радує кожного дня, що все погане забувається... Ось [Костецька: 2011, АКВ, 23 роки, одна дитина].

Розповідання сповнених драматизму історій про вагітність та пологи — це своєрідний компенсаторний механізм подолання кризового явища. Дослідники, об’єктом вивчення для яких є усні розповіді про минуле, звертають увагу на важливість для оповідача у процесі конструювання історії вибудувати певну наративну ідентичність, «...на прагматичному і локально ситуативному рівні якої відбувається “ремонт” біографії, — важливе поле аналізу тих ресурсів, з якими оповідач вирішує найголовніше завдання свого життя, — збирає своє Я» [7: 28]. Отже, розповідь — це завжди пошуки смислів, пошуки виправдання тим випробуванням, які довелося пережити. Таким чином виявляє себе **емоційно-катартична** функція.

Втім, інколи натальний наратив має гумористичне, іронічне чи навіть комічне забарвлення. Мета цих розповідей — викликати сміх слухачів і оповідача. На таку функцію виконання фольклорного тексту — разом посміятися над тим, що видавалось страшним і небезпечним, як форму групової психотерапії, — вказують дослідники дитячих страшилок [3]. На нашу думку, комічні оповіді виконують одночасно і психотерапевтичну, і ритуальну функцію: подолання страху — сміхом, смерті — життям. У цьому ми також бачимо прояв **психотерапевтичної** функції.

Після опівночі все ж таки я відчувала, що в мене пер.., ну, в мене перейми, будемо говорити так. І почала будити чоловіка. Він каже “Ти не обманюй, бо перше квітня”. Це так, і настільки це смішно! Тоді почала йому пояснювати, що насправді це так [Волос: 2010, КНА, 36 років, двоє дітей].

Окремо потрібно сказати про функцію розповідей про іншу матір, якій не вдалося виносити і народити здорового дитину. Такі тексти застерігають: так не можна робити, бо це може мати негативні наслідки, у цій ситуації потрібно бути особливо пильним, щоб не сталося непоправного тощо. Віолетта Кравчик-Васілевська зазначає: «Очевидно, що народна творчість не є кодексом етичних норм чи звичаїв, не дає вказівок, як потрібно чинити, вказує швидше на наслідки недотримання цих правил» [13: 39]. Саме таку роль виконують у натальному наративі розповіді про інших матерів, що часто регулюють поведінку жінки у період вагітності та пологів.

Ми з бабцею жили і живемо. Вона мені завжди розказувала той випадок, що стався в селі. Що найлась жінка після пологів свіжого хліба і зразу ж померла. Народивши двох діточок, вона... еее... з'їла свіжого хліба, десь зразу, каже, що в кишках залип той хліб і я дуже, знаєте, так боялась. Вона мені чогось так наказала і воно мені в підсвідомість зайшло, що навіть тих яблук чи ще там чогось, не можна багато з'їсти, а чучуть і помалесенько. Вона так мені наказалася і воно мені зайшло [Денєга: 2011, РОМ, 32 роки, двоє дітей].

Однією з функцій натального наративу є **функція соціального наказу**, яка полягає у трансляції життєвого досвіду оповідача, що слугує керівництвом до дії, поведінковою моделлю, яку слухач буде використовувати у складних ситуаціях життєвого вибору. С. Мишанич також зауважує це, спостерігаючи за функціонуванням народних оповідань. У цих історіях «...співрозмовники шукають у своєму житті, у житті близьких і знайомих подібні ситуації та способі їх вирішення» [6: 99].

Отже, з точки зору прагматики натальний наратив виконує роль транслятора суспільних уявлень про материнство, слугує для самоідентифікації жінки як матері, допомагає утвердженню її авторитету серед матерів. Якщо розглянути функції, що їх виконує натальний наратив у різних каналах комунікації, то отримаємо такі кореляції:

мати — бездітна подруга: *формування уявлень про материнство, трансляція досвіду в межах одного покоління;*

мати — інша мати: *утвердження свого статусу в середовищі матерів, подолання психологічних проблем, пов'язаних з народженням дитини;*

старша жінка (мати) — молода жінка (мати): *трансляція досвіду між поколіннями.*

Функції натального наративу можна поділити на два типи: індивідуальні та суспільні. Для виконавця тексту найважливішими функціями є комунікативна, культурно-символічна, інтеграційна, соціорегулююча, ритуальна, емоційно-катартична та психотерапевтична. Щодо суспільних функцій натального наративу, то провідною тут виступає культурно-символічна функція, яка транслює важливі суспільні уявлення про материнство і покликана сформувати ідеальну матір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоусова Е. А. Представления и верования, связанные с рождением ребенка: современная городская культура : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. культурологии : спец. 24.00.01 «Культурология» / Е. А. Белоусова. — М., 1999. — 16 с.
2. Гаврилюк Е. Хаос, Танатос і Ерос у символіці обрядів переходу / Елеонора Гаврилюк // Народознавчі зошити. — Студії з інтегральної культурології. Thanatos. — 1996. — №1. — С. 63—70.
3. Гречина О.Н. Современная фольклорная проза детей / О. Н. Гречина, М. В. Осорина // Руський фольклор. Фольклор и историческая действительность. — Т. XX. — Л. : Наука, 1981. — С. 96—107.
4. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожитовство та культурні уподобання / Еліаде Мірча ; пер. з нім., фр., англ. Г. Кьоран, В. Сахно. — К. : Основи, 2001. — 591 с.
5. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Бронислав Малиновский ; пер. с англ. А. П. Хомик ; ред. О. Ю. Артемова. — М. : Рефл-бук, 1998. — 304 с.
6. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики / С. В. Мишанич. — К. : Наукова думка, 1986. — 328 с.
7. Рождественская Е. Биографическая работа по возвращению смысла: история жизни остарбайтеров / Елена Рождественская // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерел : зб. наук. ст. / за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. — С. 25—38.
8. Тернер В. / Виктор Тернер. Символ и ритуал. — М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. — 277 с.
9. Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику / В. Н. Топоров // Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. — М. : Наука, 1988. — С. 7—60.
10. Щепанская Т. Б. Мир и миф материнства: Санкт-Петербург, 1990-е гг. (Очерки женских традиций и фольклора) / Т. Б. Щепанская // Этнографическое обозрение. — 1994. — № 5. — С. 15—27.
11. Brocki M. O języku emocji / Marcin Brocki // Literatura Ludowa : dwumiesięcznik naukowo-literacki / Polskie towarzystwo ludoznawcze ; Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego / pod red. Czesława Hernasa. — Wrocław, 2002. — № 1 (46). — S. 15—40.
12. Budrowska B. Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety / Bogusława Budrowska. — Wrocław : Wydawnictwo Funna, 2000. — 424 s.
13. Kravchuk-Wasilewska V. Współczesna wiedza o folklorze / Violetta Kravchuk-Wasilewska. — Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1986. — 264 s.
14. Rich Adrienne Of Woman Born: motherhood as experience and institution. — New York ; London: W W Norton and Company, 1976. — 322 p.